

Történelemtanítás Angliában
Szebenyi Péter 1933-2001
Bp. Akad. K.
1989
Bibliogr. a jegyzetekben: p.
157-161.o.

FINES,JOHN

FORRÁSELEMZŐ FELADATOK¹

A forráselemző feladatokat régóta használjuk mind az 0 és az A szintű, mind a CSE vizsgákon... A nemrég lezajlott viták az A szintű közös törzsanyagáról azzal az ajánlással értek véget, hogy a vizsgakövetelmény írja elő, a jelölt osztályzatának legalább 20 %-át azon teljesítménye után kapja: mennyire képes a forrásokat, mint történelmi bizonyító anyagot értékelni, interpretálni és alkalmazni. A jövőben tehát ellenőrizni fogjuk, hogyan tudják a tanulók a forrásokat értékelni, interpretálni és alkalmazni.

De mit nevezünk forrásoknak és hogyan lehet használni azokat? A „Törzsanyagterv” olyan terminusokkal operál, mint „dokumentum-feladat” és „történelmi tény feladat”, de használja a „források” kifejezést is...

A terminológia alkalmazásában mutatkozó zavar egy kis magyarázatot igényel. Először is fontos látnunk, hogy a források nagyon sokfélék: a történész statisztikákat, légi felvételeket ugyanúgy felhasznál, mint sárguló papírokat, melyeken ódon írások olvashatók. Ily módon inkább a „forrás” mint a „dokumentum” terminust használjuk az utóbbit inkább a folyamatos prózában írt primér anyagok megjelölésére tartva fenn. Másrészt nem szabad elfelejteni, hogy történelmi ténynek azt nevezzük, amit a történészek kutatásaik alapján „saját használatukra” a forrásokból kiemeltek. A források nem tekinthetők történelmi tényeknek addig, amíg nem találjuk meg bennük a tényeket, amelyeket speciális - történelemtudományi - célra alkalmazunk.

A „stimulus anyag”

A legkorábbi forráselemző feladatok a „stimulus anyag” furcsa elnevezést viselték, és ez a kifejezés jelenleg is fellelhető a szakirodalomban. A stimulus jellegű kérdések elméletét sohasem dolgozták ki teljesen, de a lényegét abban lehet összefoglalni, hogy a tanulók a kézhez kapott anyagtól (főleg karikatúráktól) kedvet kapnak, hogy a kérdésekre válaszoljanak, bár azok általában egészen hasonlóak a szokásos vizsgakérdésekhez (azaz inkább a tények felidézését kívánják meg, semmint azt, hogy a jelölt alaposan elmélyedjen az anyagban). Ez persze nem azt jelenti, hogy a stimulus feladatok feltétlenül rosszak. A történelemtanítás lényegét érinti az a gondolat, hogy a forrásokban érdekes dolgokat találunk. Nagyon körültekintően megfogalmazott kérdésekre van azonban szükség ahhoz, hogy olyan válaszokat kapjunk, amelyek a felkeltett érdeklődésen túl, a tanulók gondolkodási képességeit is tükrözik és nem ragadnak le a mechanikus felelet szintjén.

A feladatvégrehajtást ellenőrző kérdések

A forrásokhoz kapcsolódó feladatok másik nagy csoportját a feladatvégrehajtást ellenőrző kérdések alkotják. Mint az A szintű vizsgák nagy része, ezek is az egyetemi kérdezőstílust követik. A jelölteknek megbatározott mennyiségű dokumentum-anyagot kell áttanulmányozniuk, a kérdések pedig e feladat végrehajtásának ellenőrzését szolgálják. Persze az ellenőrző feladatok

---

¹ Teaching of History Series. No. 54. The Historical Association, London. 1984.

ennél sokkal többet is tehetnek pl. kérdéseket lehet feltenni a dokumentum eredetére vonatkozóan és általában a szöveggel összefüggő olyan kérdéseket, amelyek elég nehezek, ha nincsenek a források a kezünkben. A szóban forgó típusú feladatokat azonban ezekben az esetekben is a feladatvégrehajtás egyszerű ellenőrzésének szándéka hatja át. Néhány vizsgabizottság ennek ellenére erősen ragaszkodik ehhez a módszerhez. Az oxfordi egyetem pl., hogy informálja a tanárokat és a tanulókat a vizsgakövetelményekről, útmutatókat ad ki az ellenőrző kérdésekkel és a rájuk adandó válaszokkal. Több bizottság nyíltan elutasítja ugyan az ilyen típusú kérdések módszerét, mégis - a módszer közvetett hatása alatt - e bizottságok is kiadnak, valamint ajánlanak olyan - már publikált - példagyűjteményeket, amelyeket a tanulók fel tudnak használni a vizsgára való felkészülés közben. Noha ez tökéletesen érthető, és a legtöbb esetben ajánlható eljárás, tisztában kell lennünk azzal, hogy e példasorok a régi stílusú ellenőrző kérdésekhez térnek vissza.

A forráselemző feladatok anyaga

A forráselemző feladatok körüli nézeteltérések fontos elemét alkotják az ismert, illetve ismeretlen, a tananyaghoz kapcsolódó, illetve nem kapcsolódó források körüli viták. A legtöbb vizsgabizottság és tulajdonképpen a legtöbb tanár is az ismeretlen, de a tananyaghoz kapcsolódó megoldást részesíti előnyben, azaz olyan dokumentumokat akarnak a vizsgán szerepeltetni, amelyekkel a jelöltek korábban még nem találkoztak (de a típusuk és a stílusuk ismerős), ugyanakkor mind kronológiailag, mind tematikailag kapcsolódnak az órákon tanult tananyaghoz. Néhány A szintű vizsgáztató rémülten kapta föl a fejét a „Schools Council Project History 13-16” második feladatlapján található dokumentumok láttán, amelyek szándékosan nem a tananyaghoz kapcsolódtak. Egy kivételről említést kell tennünk; az AEB kísérleti anyagáról, amelyben már néhány éve az a feladat szerepel, hogy a jelöltnak ismeretlen, a tananyaghoz nem kapcsolódó témáról kell dolgozatot írnia. (Négy dokumentum vagy dokumentum-együttes közül választhat a tanuló.) Erre a munkára az írásbelire szánt idő fele és az osztályzatok harmada adható.

Nehéz szövegek

A forráselemző feladatok nem egyszer nehéz szövegeket tartalmaznak. Főként kétféle olvasási nehézséggel találkozhatunk. Először is maguknak a szemelvényeknek a nyelvezete okozhat problémát, különösen, ha valamelyik régebbi vagy szokatlan forrásból választják ki őket (nemrég a középkori végrendeletek fogtak ki néhány jelöltön, és gyanítható, hogy a drámákból vagy a versekből vett részletek szintén váratlanul érhetik a tanulókat). A második probléma egyszerűen a terjedelem. A dokumentumok, illetve a dokumentum-csoportok ugyanis rendszerint hosszúak. Ennek ellenére egyesek úgy vélik, hogy a figyelmes olvasás kényszere jól hat, mivel koncentrációra készítet. Ezzel szemben a rövid esszékérdések - amelyeket a tanulók sebtében átfutnak és ezért félreértenek - gyakran helytelen válaszokat szülnek. Mindenesetre tény, hogy a dokumentumkérdések népszerűek a tanulók körében és viszonylag jó osztályzatokat is kapnak rájuk...

Fölmerült egy érdekes javaslat, amellyel a mégis csak meglévő nehézségeket esetleg át lehetne hidalni. Egy dokumentumokra épülő, de más rendszerű vizsgarendről hatóság gyakorlatról - van szó, amelynek során a tanulók egy sor dokumentumot kapnának kézhez és ezekből egy adott kérdésre kellene a válaszhoz szükséges információkat megkeresniük. Ez nagyon hasznos elképzelésnek tűnik. Érdemes lenne tovább vizsgálni, mivel a javasolt megoldás elegendő időt biztosítana az elmélyült munkához, és realisabb körülményeket teremtene ahhoz is, hogy a tanulók "történelmi" munkát végezzenek egy kis időre.

A kérdések megfogalmazása

Sok vizsgabizottság amiatt aggódik, hogyan tud elegendő forrást összegyűjteni, főleg ha egymással szembe állítható forrásokot keresnek. A megoldás az, hogy forrásbankokat kellene fölállítani és a levéltárakat újra átfésülni. Valójában azonban nem a dokumentumhiány az igazi probléma, hanem inkább az, hogy jó kérdéseket fogalmazzunk a forrásokhoz...

Vannak olyan kérdéstípusok, amelyek veszélyesek, mert együgyűek és természetlenek. Bizonyára valamennyien egyetértünk abban, hogy a dokumentumokra vonatkozó kérdéseknek azt kell vizsgálniuk, hogy a tanulók megértették-e azok tartalmát és abban is, hogy ez csak a használatban, az anyag aktív értelmezésével ellenőrizhető. Mégis gyakran teszünk föl rossz kérdéseket, amelyek sehová sem vezetnek. Az ilyen kérdéseknek négyféle típusát különböztettem meg.

1. A "keresd a sort" típus: Ki ment át az úton? Mikor ébredt föl Károly? Mit válaszolt Sherman? Ezek a kérdések semmi mást nem igényelnek a gyerekektől, minthogy a szövegben megkeressék a választ tartalmazó sort, és azt hangosan felolvassák. Ez a módszer hamis képet alakít ki a gyerekekben a kérdezés fogalmáról, és arra tanítja őket, hogy a kérdések ostobák és értelmetlenek; azt sugallja, hogy a szöveg egésze értéktelen, csak annak a sornak van jelentősége, amelyik a választ hordozza. Gyakran tesznek fel ma is ilyen kérdéseket, pedig tüzes vassal kellene irtani őket.
2. A "titkos kérdés" típusa, amely azt jelenti, hogy egy meghatározás örve alatt további ismereteket kérünk számon. Ez (még inkább, mint az első típus) jelzés a gyerekeknek, hogy a feladat nemcsak komolytalan, de tisztességtelen is. Amikor ugyanis a gyerek azt olvassa: "Ki volt a Napkirály – akire a 14. sor utal -, és miért nevezték így?" - nyomban észreveszi, hogy a vizsgáztató a tényismereteit ellenőrzi, és nem azt, hogyan tudja a dokumentumot interpretálni. Az ilyen kérdések szinte észrevétlenül "lopakodnak be" a vizsgafeladatok közé.
3. A "Na mire gondolok?" kérdéstípus esetén a kérdező hasonló választ kíván a tanulótól, mint amire ő gondol, de éppen csak jelzi, hogy tulajdonképpen mit is akar. Hasonló ez a vizsgakérdés ahhoz, mmt amikor a tanár olyan kérdést tesz fel az osztályban, amit azzal a használati utasítással kellene ellátni: "Most azt kérem, olvassatok a gondolataimban!..." Az ilyen kérdések írásban valahogyan így jelennek meg: "Szerinted van valami különös/érdekes a 43. sorban található kijelentésekben?"
4. Végül meg kell említeni a "Képzeld magad egy sündisznó helyébe!" típusú kérdéseket, amikor a gyerekek egy teljességgel képtelen beleélési feladatot kapnak. A vizsgáztató kényelmesen hátradől és vár, mert biztos benne, hogy kevesen tudnak csak válaszolni, és akinek véletlenül sikerül, azt ki fogják nevetni.

Végül is nagyon ritkán sikerül formailag jó kérdést megfogalmazni. Pedig csak egy egyszerű tanácsot kellene megfogadni: induljunk ki abból, hogy a dokumentum ezeket és ezeket a problémákat veti fel. Ha meg akarod oldani a problémákat, ezt és ezt kell tenned. Végezd el a feladatokat! Milyen eredményeket kaptál?

Ahhoz azonban, hogy tartalmilag is megfelelő forráselemző vizsgakérdéseket (itemeket) állítsunk össze, számba kell venni a történelemtanítás során kialakítandó készségeket és képességeket.

A vizsgálandó készségek és képességek köre

Ahhoz, hogy részletezni tudjuk a vizsgálandó készségek és képességek körét, valamilyen ellenőrzési listát kell összeállítanunk. E célra a legalkalmasabbnak a különböző kérdéstípusok rendszerezése tűnik. Az alábbiakban erre tesztek kísérletet a következő három címszó szerint: a történeti tények kezelésére (feldolgozására); a történelmi tények értékelésére; valamint alkalmazására vonatkozó kérdések. Mindegyik esetben próbálom megfogalmazni azt a kérdéstípust, amelyet föl lehet tenni, de nem konkrét történelmi anyaghoz kapcsolódó konkrét kérdéseket állítok össze.

A történelmi tények kezelése

1. A forrás jellegére vonatkozó kérdések. Milyen dokumentumról van szó? Ki lehet ezt következtetni a formájából?
2. A körülményekre vonatkozó kérdések. Ki írta a dokumentumot? Milyen indítékból, milyen célból, mikor, kinek, hol, stb.?
3. Az ismeretekre vonatkozó kérdések. Mit kell még tudnunk ahhoz, hogy ezt a dokumentumot kielégítően értelmezni tudjuk? Milyen fellelhető ismeretforrásokat hívhatunk segítségül?
4. Az analízisre vonatkozó kérdések. Hány jól elkülöníthető rész található a dokumentumban, és hogyan csoportosíthatjuk őket más szempontok szerint? Milyen kapcsolatban állnak a részek - a forráson belül - egymással?
5. A transzformációra vonatkozó kérdések. (Van-e lehetőség arra, hogy adott történelmi tényeket más kifejezési formában nyújtsuk a világosabb, jobb megértés céljából?)
6. A fogalmakra vonatkozó kérdések. El tudod-e különíteni, leírni és megnevezni a dokumentumban használt fogalmakat, és tudod-e értelmezni őket? (Beleértve az olyan széles kategóriákat is, mint a folytonosság/megszakítottság, ok/okozat.)
7. A relevanciára vonatkozó kérdések. Az elemzés nyomán meg tudod-e mondani, hogy a dokumentum egyes részei melyik témához tartoznak?
8. A korszakra vonatkozó kérdések. El tudod-e helyezni a forrást időben és korszakban? Megfelelő tárgyilagossággal bele tudod-e magad élni a helyzetbe? Magad elé tudod-e képzelni a kort, a viszonyokat?

A források értékelése

1. 1. Az autentikusságra vonatkozó kérdések. Milyen kritériumok mellett használhatjuk az adott történelmi ténytet? Milyen kérdéseket tennél fel, mielőtt felhasználnád? (Természetesen föltehetőek olyan kérdések is, amelyekre az adott körülmények között nem lehet megválaszolni.)
2. A konzisztenciára vonatkozó kérdések. Egyértelmű-e a forrás, nincsenek benne belső ellentmondások? Nem mond-e ellent más történelmi tényeknek? (Természetesen különböző forrásokat is összevethetünk e kérdés kapcsán, de ez a feladat szempontjából nem feltétlenül szükséges.)
3. A teljességre vonatkozó kérdések. Hiányzik-e valami a forrásból? Miről tanuskodik ez? Mi lehet a hiányzó részben?
4. 4. A megbízhatóságra vonatkozó kérdések. Józanul gondolkodva gyanúsak vagy elfogadhatóak a forrás állításai? Miért? Elegendő-e a józan ész a dokumentum megbízhatóságának megállapításához?
5. A forrás értékítéleteire vonatkozó kérdések. Milyen nézőpont érvényesül a forrásban? Vannak-e benne megalapozatlan feltevések? Tartalmaz-e értékítéleteket? Felfedezhető-e benne elfogultság, s ez szándékos vagy akaratlan, tudatos vagy nem tudatos?

Az alkalmazás

1. Milyen kérdéseket vet fel a forrás, és mi mindenre ad választ?
2. Meg tudod-e ítélni a forrásból származó történelmi tények jelentőségét?
3. Milyen következtetéseket tudsz levonni vagy hipotézist felállítani a forrásból származó történelmi tényekből? (Persze maga a kérdés is fölveti a hipotézist, de ez alacsonyabb szintű feladat.)

4. 4.A megismert történelmi tények felhasználásával tudsz-e olyan leírást adni, összehasonlítást végezni, vagy interpretációt készíteni, amely megfelel a történelemírás szabályainak.

Az eddigiekben vázolt rendszer természetesen hézagos, és emellett kipróbálva sincsen. Ennek ellenére remélhetőleg érzékelteti, hogy a vizsgákon a forrásfeldolgozó kérdéstípusok széles skáláját kellene felhasználni.